

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN OPERELE ARTIȘTILOR PLASTICI GERMANI DIN TRANSILVANIA

GUDRUN-LIANE ITTU

gudrunittu@yahoo.de

Institutul de Cercetări Socio-Umane – Sibiu

WWI IN THE OEUVRE OF GERMAN PAINTERS FROM TRANSYLVANIA

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting Transylvanian German painters who created works related to WWI. Although those who belonged to the press quarter (KPQ) had to serve the propaganda machinery of the k. u. k. (Imperial and Royal) Austro-Hungarian army, they created original, valuable art works, charged with deep human understanding for all those who had to suffer.

Ludwig Hesshaimer was an important and prolific artist. He was a serving officer and an eyewitness to Archduke Franz Ferdinand assassination in Sarajevo. In the aftermath Hesshaimer experienced the war until its end at different frontal sections. In 1915 he published the portfolio entitled “Heil und Sieg” (*Salvation and Victory*), comprising 35 drawings (reproduced in heliography) from the eastern war theatre. The artworks did not show war from its heroic side, but illustrated in a quite realistic way troops on the rise, dramatic moments before attacks, life in trenches, destructed buildings and localities. Initially he believed in the victory of the Central Powers, but soon he became more realistic. Experiencing all the atrocities of the great conflagration, Hesshaimer became a broken person whom only his art helped to overcome the traumata. Thus, between 1919 and 1921 he worked out his masterpiece, a very disturbing and touching sequence of 15 expressionist etchings entitled “Der Weltkrieg – ein Totentanz” (*The World War – a Danse Macabre*).

Hans Eder, one of the best known artists who belonged to the German minority in Romania and most important figurative Transylvanian Saxon expressionist, was a reserve officer, reactivated at the outbreak of WWI. Soon he was appointed combat artist. Like Hesshaimer, Eder also depicted his war scenes from the eastern front. War meant for him destruction of mankind and man made civilization. While most of the expressionists characterized factories as symbols of human decadence and estrangement, Eder transformed them into symbols of civilization.

Fritz Kimm was also an outstanding artist, who experienced the war from beginning to end as war painter. His pictures breathe calm and quiet, lacking of pathos and sentimentality.

Unlike the others, Erwin Neustädter, writer and graphic artist, had drawn the atrocities from the Isonzo battles.

Lady painters and artist who were not conscripted created art works witnessing the effects of war or works which were sold for charitable purposes.

Transylvanian German artists, eyewitnesses to and chroniclers of the great carnage, developed original visions which they transcribed in valuable art works.

Keywords: Transylvania, World War I, combat artist, paintings, press quarter of the Austrian-Hungarian army, Expressionism.

Începutul de secol XX a adus înnoiri extraordinare în arta plastică, înnoiri care au condus în cele din urmă la nașterea artei abstracte. Artiștii plastici, asemenea altor intelectuali, erau conștienți de devalorizarea valorilor tradiționale, cerând, în termenii filosofului Friedrich Nietzsche, distrugerea totală a vechiului pentru a lăsa loc construcției unei lumi noi¹, cu alte cuvinte *distrugere în vederea reconstrucției*. Idealismul lor i-a făcut să-și dorească războiul, pe care îl vedeau ca pe un element purificator, de restructurare și reînnoire a societății în totalitatea ei. În primul lor manifest din 1909, futurii italieni îl considerau „*element de igienizare a lumii*”, iar la izbucnirea războiului numeroși alți artiști s-au înrolat voluntar în armată, considerând că un astfel de eveniment mareț merita chiar și sacrificiul suprem. Dar ceea ce-și doriseră și visaseră nu semăna deloc cu cele petrecute pe câmpul de luptă. Ororile prin care trecuseră le-au produs unora dezechilibre psihice sau sentimentul de-a fi fost folosiți drept pionii într-un joc declanșat și controlat de alții.

Artiștii germani din Transilvania nu au făcut excepție de la cele afirmate anterior. Unii dintre ei au făcut parte din „*grupul de artiști plastici din cartierul de presă al armatei cezaro-crăiești*” (*Kunstgruppe des k.u.k. Kriegspressequartiers, KPQ*), devenind „cronicari” ai războiului, iar alții au folosit arta ca mijloc de echilibrare și defulare.

Ludwig Hesshaimer (1872, Brașov - 1956, Rio de Janeiro), artistul în haină militară, a fost cel mai prolific ilustrator de origine transilvăneană al Primului Război Mondial, un eveniment istoric în care a fost implicat de la declanșarea sa și până la sfârșit. După cum mărturisește, a desenat războiul așa cum l-a văzut și perceput, în toate ipostazele sale, „*cu ce a văzut frumos și bun în el*”, uneori chiar

¹ Martin Heidegger, *Holzwege*, Editura Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1994, p. 223.

amuzant, a reprezentat noblețea și măreția lui, alături de lucruri înfricoșătoare și dureroase, de grozăvii și de tristeți².

Ludwig Hesshaimer s-a născut la 10 martie 1872 la Brașov, într-o familie așezată în burgul săsesc în secolul al XVII-lea. Cariera tatălui a făcut ca familia să-și schimbe adesea domiciliul, astfel că până la adolescență Ludwig locuise la Brașov, Budapesta, Viena și Trieste. Deși viitorul artist a părăsit Transilvania deja după absolvirea clasei I, s-a considerat sas pe parcursul întregii sale vieți, o apartenență pe care și-a sumat-o și a cultivat-o.

Poate din cauza mobilității familiei, copilul sensibil, care-și crease o lume a lui, a devenit un adolescent recalcitrant, a cărui disciplinare trebuia să se producă, în conformitate cu metodele pedagogice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și împărtășite de părintele său, într-o școală militară. Spre surprinderea tânărului, profesorii de la Școala militară de infanterie din Budapesta, la care fusese înscris, i-au apreciat multilateralitatea artistică – în domenii precum artele plastice, muzică, literatură și actorie –, creându-i cadrul propice pentru a se perfecționa ca autodidact. Ca tânăr ofițer i s-a dat posibilitatea să predea materii artistice în cadrul mai multor școli militare de diferite grade la Cașovia, Bratislava, Viena și Sankt Pölten. Abia la vârsta de 37 de ani, în 1909, și-a luat un concediu prelungit, urmând studii la Academia de Artă din Viena și la Școala de arte grafice, pe care le-a absolvit cu brio într-un timp record. Reactivat în 1911, a ocupat, la cerere, postul de profesor de desen la Școala militară din Sarajevo, un oraș în care trăise la începutul carierei și pe care-l îndrăgise. Natura sălbatică a Bosniei, locuitorii acestor locuri și obiceiurile lor, interferența dintre Orient și Occident, erau motivele îndrăgite de graficianul și pictorul Hesshaimer. Pentru vizita arhiducelui Franz Ferdinand din iunie 1914 în capitala bosniacă, pregătise o mapă de gravuri pe care urma să i-o înmâneze personal moștenitorului tronului Austro-Ungariei. În 28 iunie 1914, în așteptarea momentului întâlnirii cu arhiducele, s-a aflat foarte aproape de locul atentatului, iar după comiterea acestuia a alergat spre locul faptei pentru a acorda primul ajutor. În memoriile sale, Hesshaimer menționează faptul că mapa, pe care încă o mai purta la el, a fost pătată de sângele celui asasinat, mărturisire de care nu avem motive să ne îndoim³.

Din februarie 1915, ofițerul-artist a făcut parte din „*grupul de artiști plastici din cartierului de presă al armatei cezaro-crăiești*”, artiști angajați pentru a produce imagini folosite în scopuri propagandistice, dar și adevărate opere de artă.

² Ludwig Hesshaimer, *Miniaturen aus der Monarchie. Ein k. und k. Offizier erzählt mit dem Zeichenstift*, Kremayr&Scheriau, Wien, 1992, p. 91 („*Ich hielt alles fest, was ich im Krieg fand. Ich zeichnete ihn so, wie ich ihn selbst sah: das Schöne, das Gute, sogar das Heitere, das Edle und Große, das im Krieg ebenso zu finden war wie all das Furchtbare und Schmerzvolle, das Grausame und Tieftraurige*“).

³ *Ibidem*, p. 73.

Cartierul de presă reunea creatori aparținând tuturor orientărilor, de la adepți ai academismului la avangardiști. Din punct de vedere stilistic, operele lui Hesshaimer realizate la începutul războiului pot fi atribuite realismului și jugendstilului, ca apoi atrocitățile conflagrației mondiale și traumele psihice pe care i le-au provocat, să-l apropie de simbolism și expresionism. Hesshaimer a fost prezent pe toate fronturile, adesea în prima linie. Mai întâi îl găsim în est, în Galiția și Bucovina, unde, în 1914 și 1915 a realizat o serie de 35 de desene, reproduse în mapa intitulată *Heil und Sieg (Biruință și victorie)* și publicată în 1915 la editura de artă Halm und Goldmann (Viena-Leipzig). Desenele sunt realizate în teren, caracterizându-se prin veridicitate și acribie. Caracterul de autenticitate este dat și de faptul că sunt datate exact și prevăzute cu locul de desfășurare al scenei (*Drei Kaiserecke* pe râul Nida, desenat 19 aprilie 1915, sau *Santinela la capul de pod Brzeźno pe Nida*, 24 aprilie 1915). În timp ce în unele desene este înfățișată întinderea imensă a câmpului de luptă brăzdat de tranșee, care sugerează răni produse pământului, altele redau soldați în așteptarea atacului, momente de liniște, șiruri imense de prizonieri sau construcții civile și militare distruse. În toate aceste lucrări natura joacă un loc important, deoarece consună cu ceea ce se întâmplă oamenilor. Este agresată și rănită, locul plantelor îl ocupă sârma ghimpată, iar păsările răpitoare, prezente în număr mare, sunt vestitoare ale morții. Chiar dacă mapa *Biruință și victorie* trebuia să scoată în evidență pagubele cauzate de armata austro-ungară inamicilor din est, privitorii acestor opere probabil își dădeau seama de volatilitatea situației, reținând mai degrabă esența, cu alte cuvinte caracterul distructiv al războiului.

În 1916 Hesshaimer a fost prezent pe fronturile din Balcani, ca apoi să devină șeful artiștilor și ofițer de legătură în Tirolul de Sud⁴. Nu a mai realizat lucrări de amploarea mapei despre care a fost vorba mai sus, dar credința lui în victoria armatei căreia îi aparținea era puternică, după cum reiese din felicitarea de Anul nou 1917. Pe parcursul acestui an trebuie să se fi produs o schimbare de optică, căci felicitarea pentru 1918, o frumoasă realizare jugendstilistă, vine cu un puternic mesaj pacifist. Este un îndemn adresat omenirii la trezire, la spălarea rușinii, a sângelui, un îndemn de a renunța la arme pentru înflorirea păcii și binelui.

Capodopera *Războiul mondial, un dans al morții. Poem în gravuri (Der Weltkrieg, ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen)*⁵ a realizat-o după reinstaurarea păcii, o lucrare cu funcție cathartică, ce l-a ajutat să-și regăsească liniștea și echilibrul, grav afectate de anii petrecuți pe front. Lucrarea a fost

⁴ http://www.rainerregiment.at/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=76 (accesat 15 august 2014).

⁵ *Der Weltkrieg. Ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen von Ludwig Hesshaimer*, Wila, Wien-Leipzig, 1921.

încheiată în noaptea de revelion 1920 și se deschide cu următoarea mărturisire a artistului: „Numesc aceste planșe <<Dans al morții>>. Ele reprezintă gândurile mele, născute în nopți lungi de insomnie din amintirea celor trăite, care mi-au împovărat inima și mintea. Am muiat creionul în sângele inimii mele și le-am înzestrat cu toată dragostea. În ele am înscris groaza care m-a cuprins în ceasurile triste ale războiului, dar și speranța, care nu mi-a pierit nici în momentele de totală părăsire. Lucrarea s-a născut în vremuri triste. Durerea suferinței m-a împiedicat adesea să lucrez. Zilele mi-au fost ocupate de trudă grea, doar noaptea minunată, liniștită, singuratică mi-a aparținut numai mie. Ei îi mulțumesc pentru faptul că am reușit să dau contur chinurilor trăite cu supra de măsură în anii războiului. Opera s-a născut la sfârșitul acestui groaznic eveniment, în lunile de profundă durere psihică. Atunci întregul a prins contur, îmbrăcând forma unui ciclu. Speranța în împăcarea oamenilor, în triumful vieții asupra morții a făcut ca ultima planșă să-i întindă mâna celei dintâi, permițându-mi să închei călătoria istovitoare în care pornisem”⁶.

Cu luni bune înainte de finalizarea *Dansului morții*, în martie 1920, Hesshaimer îi scrisese editorului nou înființatei reviste sibiene *Ostland*, profesorul Richard Csaki, o scrisoare în care îi relata despre opera la care lucra, despre chinurile pe care i le provocase, precum și despre teama de a dispărea înainte ca ea să fie terminată: „Mă lupt cu un subiect mare. Pentru prima dată în viață îmi este dat să creez ceva atât de important. De multe luni, moartea mă însoțește, îmi este model și coleg, sfătuitoare și sursă de inspirație. Îmi este prieten și dușman. O iubesc și mă tem de ea. O reprezintă în drumul ei groaznic prin lumea noastră, o lume pe care divinitatea a creat-o pentru a înflori și, totodată, pentru a se ofili și muri. Am numit lucrarea <<Der Weltkrieg, ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen>> atunci când aceasta s-a revărsat în 16 planșe din capul și inima mea, precum izvorul dintr-o stâncă. În nopțile câtorva luni, ciclul a fost compus. De mai bine de

⁶ „Einen Totentanz nenne ich diese Blätter. Gedanken sinds aus einer unendlichen Reihe, die mir in schlaflosen nächtlichen Stunden heraufbeschworen durch Erinnern an Erlebtes, Herz und Sinn gar arg beschwert. In mein Herzblut hab ich den Stift getaucht, meine Liebe in diese Blätter versenkt. Das Grauen, das mich geschüttelt in banger Stunden des Krieges und die Hoffnung, die mir auch in schwerer Verlassenheit doch nie ganz entschwunden, die habe ich hingeschrieben, wie ich es empfunden. In dunkler Zeit entstand mein Werk. Schmerzhaftes Leiden lähmte oft mein Schaffen. Den Tag füllte mir schwerer Fron, nur die Nacht war mein, die herrliche, stille, einsame Nacht. Ihr dank ich, dass ich in Formen fassen konnte, was mich in den Jahren des Krieges oft bis zum Übermaß gequält. Beim furchbaren Kriegsende, in den Monaten tiefer seelischer Gedrücktheit, reifte mein Werk aus, manches Blatt fügte sich ein, und das Ganze rundete sich zum abgeschlossenen Zyklus. Die Hoffnung auf die Versöhnung der Menschen, der Sieg des Lebens über den Tod, reichte beim letzten Blatte dem ersten die Hand, und ließ mich meinen schweren Weg vollenden. Geschrieben am Sylvesterabend des Jahres 1920, Wien, Ludwig Hesshaimer”.

*un an sunt ocupat cu gravarea plăcilor, ținând-o acum în mână pe cea de-a șaptea (...). Să pot termina această operă, cea mai mare și cea mai dragă, este gândul meu de zi și de noapte, este rugăciunea mea adresată providenței*⁷.

Ciclul s-a născut, așadar, din prelucrarea artistică a traumelor cauzate de ororile războiului. Scene înfricoșătoare, sumbre, populate cu figuri grotești, aducătoare de moarte, compun lucrarea. Numai ultima planșă aduce un licăr de speranță prin figura unei femei, simbol al vieții și totodată al artei. Prin urmare, artistul exclamă: „*Moartea a murit, strigă viața! A crea este cea mai înaltă poruncă a creației*”⁸.

De altfel, Hesshaimer nu a fost singurul artist care, după prima mare conflagrație, a reluat un motiv apărut în secolul al XIV-lea și exploatat prioritar în vremuri de criză, cel al dansului morții sau dansului macabru. Asemenea lui, artiști importanți precum Albin Egger-Lienz (1868-1926), Lovis Corinth (1858-1925), Otto Dix (1891-1969) ș.a. au realizat cicluri de gravuri pornind de la ideea omniprezenței morții.

Muzeul Brukenthal din Sibiu deține un exemplar din *Dansul morții* lui Hesshaimer, fiind vorba de prima imprimare, donată instituției de către artist în 1928⁹, după ce cu un an înainte Asociația artistică Sebastian Hann¹⁰ îi organizase o expoziție personală.

Demne de menționat sunt și lucrările ulterioare ale artistului, care se află în relație directă cu războiul, respectiv cu urmările acestuia. Amintim o serie de șase timbre cu valori între 2 și 50 K (coroane), realizate pentru ajutorarea și repatrierea militarilor austro-ungari căzuți prizonieri de război. Realizate în stil *art nouveau*

⁷ *Bildende Kunst*, în „Ostland”, II Jg., 1 iulie 1920, p. 507 („*Ich stehe mitten im Ringen mit einem großen Stoffe. Das erste Mal in meinem Leben ist's mir vergönnt, an einem großen Werk zu schaffen: Der Tod ist mein Gefährte, seit vielen Monden, er ist mein Modell, mein Kumpan, mein Ratgeber, mein Inspirator. Er ist mein Feind und mein Freund. Ihn liebe ich und ihn fürchte ich. Ihn selbst stelle ich dar, auf seinem furchtbaren Wege durch unsere Welt, die ein Gott zum Blühen erschaffen, zum Welken und Sterben verurteilt hat. „Der Weltkrieg, ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen“*, so nannte ich's als es mir in 16 Blättern aus Kopf und Herzen sprang wie eine Quelle aus dem Felsen. In den Nächten einiger Wochen war der Zyklus komponiert. Nun radiere ich seit mehr wie einem Jahre an den Platten, an deren siebenter ich halte. [...] Dass dies Werk, mein größtes, mein liebstes Werk, wirklich fertig werde, - das ist mein Gedanke bei Tag und Nacht, das ist meine Bitte an das Schicksal! [...]”).

⁸ „*Das Leben ruft: Der Tod ist tot!! Das Schaffen ist der Schöpfung höchst Gebot!*”

⁹ După cum aflăm dintr-o scrisoare de mulțumire adresată artistului de către Curatoriul muzeului. Scrisoarea, cu nr. 591/16 noiembrie 1928, este păstrată în colecția de manuscrise a Bibliotecii Brukenthal.

¹⁰ A fost înființată în 1904, la Sibiu, și desființată în 1946. Asociația a avut o contribuție considerabilă la dezvoltarea artei plastice în Sudul Transilvaniei și la educarea gustului estetic al publicului.

(jugendstil), timbrele poartă următoarele titluri: *suferim de foame (Wir hungern, 2 K)*, *robotim (Wir fronen, 3)*, *îndurăm (Wir dulden, 5K)*, *sperăm (Wir hoffen, 10)*, *așteptăm (Wir warten, 20 K)*, *murim (Wir sterben, 50K)*. Moartea și suferința sunt, așadar, și după încheierea războiului teme recurente, după cum demonstrează și o felicitare de Anul nou 1920, trimisă de Hesshaimer „*din Viena care agonizează*”¹¹. O lucrare impresionantă este și cea care agrementează pagina de titlu a cărții bilingve *Kriegsgräber in Rumänien/Monumente de eroi în România*, editată de Karl Strauss și prefațată de Regina Maria. Lucrarea a apărut la editura Honterus din Sibiu în 1931, fiind reeditată în 1933. Gravura lui Hesshaimer reprezintă un imens cimitir militar, ale cărui cruci uniforme se întind până la linia orizontului, unindu-se cu aceasta. Scena este scăldată în razele unui soare strălucitor, care îi aureolează pe cei care s-au jertfit.

Hans Eder (1883, Brașov – 1955, Brașov), cel mai important artist expresionist figurativ al sașilor, a făcut de asemenea parte din „*grupul de artiști plastici din cartierului de presă al armatei cezaro-crăiești*”, în ale cărui evidențe apare însă numai în lunile octombrie și noiembrie 1918¹².

S-a născut în 1883 la Brașov, unde a urmat Liceul Honterus, avându-l ca profesor de desen pe pictorul Ernst Kühlbrand (1857-1933). Între 1903 și 1908 a urmat studii de artă la München, în cadrul Școlii de arte grafice a lui Moritz Heymann și la Academia de artă. Apoi a plecat la Paris, unde, pe parcursul anului 1908, s-a perfecționat la atelierul-școală *La palette*, iar între 1910 și 1911 a studiat la Bruges. Înainte de Primul Război Mondial a avut o frumoasă carieră internațională, bucurându-se totodată de prietenia unor mari creatori ai secolului XX, precum pictorii Oskar Kokoschka (1886-1980) și Heinrich Vogeler-Worpswede (1872-1942), scriitorii Erich Mühsam (1878-1934), Heinrich Mann (1871-1950) ș. a.

Ofițerul în rezervă Hans Eder a fost reactivat la izbucnirea Primului Război Mondial și mobilizat ca locotenent în Regimentul 34 artilerie¹³, dobândind apoi calitatea de pictor de război. Hans Eder este autorul unor tablouri de o extraordinară forță și putere sugestivă. Lucrările păstrate din această perioadă reprezintă numai o fracțiune din ceea ce artistul a realizat în anii întunecați 1914-1918. În mai 1918, pictorul a organizat o expoziție în spațiile *Müterem* din Budapesta, eveniment plastic care a găzduit numeroase scene de război sau în legătură cu acesta, întitulate *Fabrică în ruină*, *Capelă în flăcări*, *Refugiați*, *Honved*

¹¹ Imagine păstrată în Biblioteca Brukenthal, MS 371.

¹² <http://www.wladimir-aichelburg.at/kuenstlerhaus/mitglieder/kriegspressequartier> (accesat la 13 mai 2013).

¹³ *Hans Eder. Expoziție retrospectivă 125 de ani de la naștere*, Muzeul de Artă Brașov, Brașov, 2008, p. 100.

rănit în Carpați, *Honved bolnav de holeră*. În periodicul *Pester Lloyd*, expoziția s-a bucurat de o cronică în general favorabilă, mai puțin apreciate fiind dramatismul și brutalitatea unora dintre scene¹⁴. În anul următor, sub egida revistei *Das Ziel* a fost organizată o expoziție Eder în sala *Redoute* din Brașov (8 mai-15 iunie 1919), în care sunt menționate în jur de cincizeci de astfel de lucrări¹⁵.

Cronica pictată a războiului, realizată de Eder, se referă la momente de pe frontul de est, din Galiția, unde armata austro-ungară a înregistrat la început victorii. Bătălia de la Lemberg (Liov) din septembrie 1914 și ocuparea orașului de către trupele țariste au fost un dezastru, în urma căruia comandamentul general al armatei austro-ungare s-a văzut nevoit să ordone retragerea generală. În tabloul *Retragerea trupelor austro-ungare*¹⁶, această acțiune este redată în manieră expresionistă. În cele două lucrări în care această temă este tratată, sunt înfățișați soldați oboșiți, greoi, cu fețe grotești, ce coboară în dezordine un munte. Panta destul de abruptă și soarele, apus pe jumătate, potențează atmosfera morbidă, sugerând apropierea sfârșitului. Contrastul cromatic puternic dintre fețele pământii, albastrul închis al uniformelor și portocaliul soarelui accentuează tristețea ce domină scena. În ciclul *Colomeea*, căruia îi aparțin tablourile *Colomeea-mașini distruse*¹⁷ și *Colomeea-fabrică în ruine*¹⁸, artistul a folosit motivul fabricii contrar sensului negativ atribuit de expresioniști mediului industrial. La Eder, fabrica devine simbolul civilizației aflate în pericolul de a cădea în barbarie. Această viziune s-a datorat probabil faptului că în Transilvania procesul industrializării se afla în fază incipientă și era perceput ca un factor pozitiv, civilizator. *Scenă din Turka*¹⁹, un tablou datat 12 octombrie 1914, este tulburătoare atât prin subiect, cât și prin realizare, redând momentul spânzurării unui soldat inamic.

Fritz Kimm (1890, Brașov - 1979, Lechbruck/Germania), care la începutul primei conflagrații mondiale era încă student la Academia de desen din Budapesta, ale cărei cursuri le-a urmat din 1909 până în 1914, nu apare în evidențele „grupului de artiști plastici din cartierului de presă al armatei cezaro-crăiești”. În singura mini-monografie care i-a fost dedicată, istoricul de artă Hans Wühr scrie numai o frază despre anii 1914-1918, din care aflăm următoarele. În iunie 1914, tânărul,

¹⁴ *Eine Bilderausstellung des Kronstädter Malers Hans Eder in Budapest*, în: *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 45, nr. 13.353, 16 mai 1918, p. 4.

¹⁵ Ernst Lissauer, *Der Maler Hans Eder*, în „Ostland”, 1, nr. 2, 1919, p. 72.

¹⁶ Hans Eder, *Retragerea trupelor austro-ungare*, ulei/pânză, 89 x 64,3 cm, monogramat H. E., datat (19)14, Muzeul Național Brukenthal, inv. nr. 2.450.

¹⁷ H. Eder, *Kolomea-mașini distruse*, ulei/pânză, 90, 6 x 73 cm, datat 19 - KOLOMEA -15, monogramat H.E., Muzeul Național Brukenthal, inv. nr. 2.543.

¹⁸ H. Eder, *Kolomea-fabrică în ruine*, ulei/pânză, 86x66 cm, monogramat H.E., nedatat, Muzeul de Artă Cluj-Napoca, inv. 95.126/10.302.

¹⁹ H. Eder, *Scenă din Turka* (uneori *Spânzurătoare din Primul Război Mondial*), ulei/pânză, monogramat H. E., datat (19)14, 53 x 79 cm, Muzeul Național Brukenthal, inv. nr. 2.671.

premiat anterior în mod repetat, câștigase o bursă de stat și primise mai multe comenzi pentru portrete, care i-ar fi înlesnit să lucreze cel puțin un an de zile dacă n-ar fi venit războiul. A fost combatant pe fronturile din Polonia, Italia, Galiția și Bucovina. În mai 1918, cu câteva luni înainte de proclamarea Republicii Cehoslovace (28 octombrie 1918), îl găsim la Praga, angrenat în realizarea picturii din sala primăriei de acolo, iar în cele din urmă este preluat ca ofițer în armata română, pe care o părăsește în 1920²⁰. Asemenea lui Hesshaimer și Eder, Fritz Kimm s-a născut la Brașov (1890), unde talentul i-a fost descoperit timpuriu de către profesorul Ernst Kühlbrandt, un pedagog care a jucat un rol important în descoperirea și îndrumarea tinerelor talente în orașul de sub Tâmpa. În intervalul 10-21 august 1919, revista și societatea *Das Ziel* îi organizează și lui Kimm o expoziție în sala *Redoute* din Brașov, în cadrul căreia artistul a expus 4 tablouri în ulei și 54 de desene. În cronică apărută în revista *Das Ziel* este apreciat talentul de desenator al artistului, dar nu sunt menționate scene de război²¹, dar atât în revista în discuție, cât și în paginile succesoarei ei, *Das neue Ziel*, sunt reproduse câteva desene inspirate din viața militarilor (datate 1919 și 1920). Lucrările, neprevăzute cu titluri, reprezintă scene cu prizonieri²², cu soldați în acțiune și în timpul odihnei²³ etc. Sunt reprezentări realiste, realizate cu economie de mijloace grafice, din care nu lipsesc elemente specifice expresionismului.

Erwin Neustädter (1897, Prejmer - 1992, Kaufbeuren/Germania), scriitor și grafician²⁴, s-a născut la Prejmer, dar a copilărit la Brașov, în vecinătatea pictorului Hans Eder. Astfel, a venit în contact cu arta plastică încă din fragedă copilărie. A urmat Liceul Honterus la Brașov, unde, în iunie 1915, a susținut examenul de bacalaureat. Apoi a urmat pregătirea militară în cadrul școlilor militare din Orăștie și Sibiu. Spre deosebire de artiștii discutați anterior, la data plecării pe front foarte tânărul Neustädter nu era un artist consacrat. De aceea și deosebit și faptul că nu a luptat pe frontul de est, ci a ajuns dintru început, respectiv din februarie 1916, pe așa-zisul front italian din zona râului Isonzo (Slovenia), unde a și fost rănit de o schijă în luna august a aceluiași an. Desenul

²⁰ Hans Wühr, *Fritz Kimm*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1964, p. 2 (nenumerotată).

²¹ r, *Kollektion Fritz Kimm*, în „*Das Ziel*”, I, nr. 9, p. 164.

²² F. Kimm, *Luarea unui prizonier*, în „*Das Ziel*”, I, nr. 8, 1 august 1919, p. 143; *Luarea a doi prizonieri*, în „*Das neue Ziel*”, I, nr. 8, 1 februarie 1920 p. 248.

²³ F. Kimm, *Scenă de lucru și repaus*, în „*Das neue Ziel*”, I, nr. 8, 1 februarie 1920, p. 240.

²⁴ Datele biografice sunt preluate din disertația de masterat nepublicată a lui Heinz-Dietrich Galter, *Erwin Neustädter als bildender Künstler (Erwin Neustädter și opera sa grafică)*, susținută la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte, Catedra de Germanistică, Specializarea Studii Germanistice și interculturale europene (coordonator dr. Gudrun-Liane Ittu), Sibiu, iunie 2009, pp. 9-14.

expresionist, în peniță, *Karstschlacht (Bătălia din zona carstică)*²⁵, datat august 1917 și publicat în revista *Das neue Ziel* în 1919, se referă, probabil, la cea de-a unsprezecea mare bătălie din regiune (17 august-12 septembrie 1917). Desenul redă violența extremă care a domnit acolo, încleștarea oarbă a armatelor combatante, vârtejul care-i cuprinsese pe vii și pe morți, pe cei întregi sau ajunși bucăți. Revista găzduiește și un text literar, de asemenea de factură expresionistă, purtând chiar același nume, *Karstschlacht*²⁶. Desenul și textul, relatând aceeași realitate, se completează reciproc. Același număr al periodicului avangardist *Das neue Ziel* din Brașov găzduiește și un alt desen al lui Neustädter, intitulat *Hinter der Front (În spatele frontului)*²⁷, o lucrare cuminte, care nu produce un puternic impact vizual. La sfârșitul anului 1918, Erwin Neustädter s-a întors pentru scurt timp în familia părintească. Apoi a participat, de astă dată în calitate de ofițer al armatei române, la campania împotriva Republicii Sfaturilor, instaurată de Bela Kun în Ungaria, campanie din care nu provin mărturii grafice.

Spre deosebire de artiștii bărbați, femeile au reprezentat războiul prin efectele acestuia. **Margarete Depner**, născută Scherg (1885-1970), pictoriță, graficiană și sculptoriță, s-a născut în 1885 la Brașov, într-o familie burgheză cu o foarte bună stare materială. A beneficiat de o educație temeinică în orașul natal, iar între 1901 și 1902 a frecventat un pension de fete la Weimar. Profesorul Ernst Kühlbrandt a inițiat-o între 1903 și 1905 în tainele picturii, tânăra talentată frecventând apoi, între 1905 și 1906, la Berlin, cursul particular de desen al pictorului Wilhelm Jordan. S-a căsătorit în 1907 cu medicul Wilhelm Depner (1873-1950), un renumit chirurg și, din 1912, proprietar de sanatoriu. A continuat pregătirea artistică abia în 1916, la Budapesta, unde se afla în refugiu, cu renumitul profesor și pictor Istvan Réti (1872–1945). După încheierea războiului s-a întors în orașul natal, continuându-și pregătirea sub cu pictorii Friedrich Miess (1854-1935) și Fritz Kimm. Obligațiile familiale și sociale au ținut-o mai mulți ani departe de îndeletnicirile artistice, pe care le-a reluat în 1925. După această dată a lucrat aproape an de an în atelierelor unor artiști din Germania. În 1931 a frecventat atelierul sculptorului Joseph Thorak (1889-1952) la Berlin, iar în 1933 pe cel al lui Marcel Gimond (1894-1961) din Paris. Revista *Das neue Ziel* a publicat în noiembrie 1919 o litografie, portretul unui tânăr rănit, al cărui cap este acoperit de bandaje²⁸, iar în iulie 1920 o altă litografie, cu titlul *Die Betrogene (Înșelată)*²⁹.

²⁵ E. Neustädter, *Karstschlacht (Bătălia din zona carstică)*, în „Das neue Ziel”, I, nr. 3, 15 noiembrie 1919 (pagină de titlu).

²⁶ *Ibidem*, *Karstschlacht* în *Das neue Ziel*, I, nr. 3, 15 noiembrie 1919, pp. 50-51.

²⁷ E. Neustädter, *Hinter der Front (În spatele frontului)*, în *Ibidem.*, I, nr. 3, 15 noiembrie 1919 p. 44.

²⁸ Margarete Depner, *Steinzeichnung (Litografie)*, reproducă în „Das neue Ziel”, I, nr. 3, 15 noiembrie 1919, p. 46.

Tema lucrării este cea a tinerei sedusă și abandonată (probabil de un militar), nevoită să-și crească singură pruncul. Este o victimă colaterală a războiului, datorită unei relații pasagere consumată pe fundalul acestuia. De la începutul anilor '20 datează o pictură în ulei a Margaretei Depner, intitulat *Orfanii*, o lucrare ce înfățișează, de asemenea, victime colaterale ale *marelui război*. Este vorba despre doi frați, o fată și un băiat, deveniți parcă statui ale durerii, o impresie accentuată de coloritul sumbru al operei de artă. De altfel, artista a abordat tema copiilor orfani de tată și în lucrări grafice³⁰.

Concluzie

Producția de opere de artă având ca temă Primul Război Mondial a fost foarte vastă, cuprinzând o multitudine de reprezentări, de la scene de luptă propriu-zise la imagini ale pagubelor materiale sau ale efectelor sociale și psihice cauzate de acesta. Dacă cei aflați pe front au reprezentat teme și motive din proximitatea lor, artiștii și artiștii rămași acasă, respectiv neînrolați, și-au pus talentul în slujba conceperii de lucrări care erau vândute în scop caritativ, în vederea ajutorării familiilor rămase fără sprijin material. Încheierea războiului nu a însemnat automat abandonarea temei, aceasta fiind încă mult timp trează în conștiințele lor.

²⁹ M. Depner, *Die Betrogene (Înșelată)*, în *Ibidem*, I, nr. 18, iulie 1920, p. 288.

³⁰ K. Klein, *Siebenbürgische Kunst- und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*, în „*Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*”, 20 (91), 2/1997, p. 175, il. 22.

Bibliografie

*** *Der Weltkrieg. Ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen* von Ludwig Hesshaimer, Wila, Wien-Leipzig, 1921.

*** *Hans Eder. Expoziție retrospectivă 125 de ani de la naștere*, Muzeul de Artă Brașov, Brașov, 2008 (catalog de expoziție).

*** *Eine Bilderausstellung des Kronstädter Malers Hans Eder in Budapest*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, 45, nr. 13.353, 16 mai 1918.

Martin HEIDEGGER, *Holzwege*, Editura Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1994.

Ludwig HESSHAIMER, *Miniaturen aus der Monarchie. Ein k. und k. Offizier erzählt mit dem Zeichenstift*, Kremayr&Scheriau, Wien, 1992.

Konrad KLEIN, *Siebenbürgische Kunst-und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 20 (91), 2/1997, pp. 146-185.

Ernst LISSAUER, *Der Maler Hans Eder*, în „Ostland”, 1, nr 2, 1919, pp. 72-77.

r, *Kollektion Fritz Kimm*, în „Das Ziel”, I, nr. 9.

Hans WÜHR, *Fritz Kimm*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1964.

http://www.rainerregiment.at/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=76

<http://www.wladimir-aichelburg.at/kuenstlerhaus/mitglieder/kriegspressequartier>

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Trude Schullerus, *Despărțire* (colecție particulară).

Fig. 2 – Fritz Kimm, *Luarea de prizonieri de război* (în „Das neue Ziel”, mai 1920).

Fig. 3 – Fritz Kimm, *Luarea unui prizonier de război* (în „Das Ziel”, august 1919).

Fig. 4 – Margarete Depner, *Orfanii* (colecție particulară).

Fig. 5 – Margarete Depner, *Văduvă și orfan* (colecție particulară).

Fig. 1

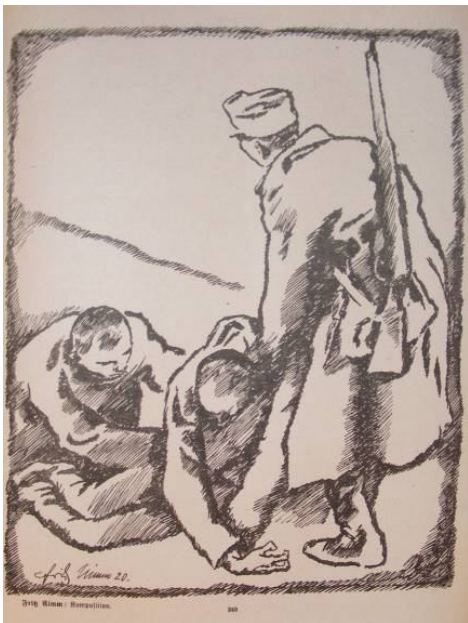

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5